

tü'n-Nihâye (en-Nihâye ve nuketühâ) (Cevâmî'u'l-fıkh içinde, Tahran 1276, I-III, Kum 1412). Ebû Ca'fer et-Tûsî'nin en-Nihâye'sinin şerhidir. 4. *el-Mesâ'ilü'l-İzzîyye* (el-Mesâ'ilü't-tis'). Eserde, Emîr İzzeddin Abdülazîz'in tahkikini istediği dokuz fıkıh meselesine dair açıklama yer almaktadır. 5. *el-Mesâ'ilü'l-İzzîyye*. Bu risâlede de Emîn İzzeddin'in açıklanmasını istediği yedi fıkıh ve kelâm meselesi bulunmaktadır. 6. *el-Mesâ'ilü'l-Mısrîyye*. Tahâretle ilgili beş meseleyi ihtiva eden bir risâledir. 7. *el-Mesâ'ilü'l-Bağdâdiyye*. Hillî'nin, talebesi Cemâleddin Yûsuf b. Hâtim eş-Şâmî el-Âmülî'nin sorduğu kırk iki fıkıh meselesine verdiği cevaplardan ibarettir. 8. *el-Mesâ'ilü'l-hamse 'aşer*. Mevcut nüshası üzerinde isim bulunmayan esere fıkıha dair on beş meseleyi ihtiva ettiği için bu ad verilmiştir. 9. *el-Mesâ'ilü'l-Kemâliyye*. Kemâleddin Muhammed b. Muhammed b. Sehl el-Âbî'nin fıkıh ve kelâma dair sorduğu on sorunun cevaplarıdır. 10. *el-Mesâ'ilü't-Taberîyye*. Sedîdüddin Mahmûd b. Zeynüddin Ali el-Hüvârî'nin sorduğu yirmi iki fetvadan oluşmakta ve *el-Mesâ'ilü'l-Huvâriyyât*, *el-Mesâ'ilü'l-Huvârîyye* adlarıyla da anılmaktadır. 11. *Risâle fi't-teyâsür fi'l-kıble* (Risâletü teyâsürî'l-kıble). Cemâleddin İbn Fehd tarafından *el-Mühezzebü'l-bârî*'de iktibas edilmiştir (İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'nin *Ravzû'l-cinân*'ı ve Şehîd-i Sâni'nin *Münyetü'l-mürîd*'i ile birlikte, Tahran 1307). 12. *el-Makşûd mine'l-cümel ve'l-ukûd*. Ebû Ca'fer et-Tûsî'nin *el-Cümel ve'l-ukûd* adlı fetva koleksiyonunun bazı ilâvelerle birlikte yapılmış bir muhtasardır. Son dokuz risâle, Rızâ Üstâdî tarafından tahkik edilerek *er-Resâ'ilü't-tis'* adıyla basılmıştır (Kum 1371 hş.). 13. *el-Me'âric fi'uşûlî'l-fıkh* (Me'âricü'l-uşûl), (Tahran 1310-1319). 14. *Muhtasarü'l-Merâsimi Sellâr ed-Deylemî fi'l-fıkh*. 15. *Risâle fi muhâsebeti'n-nefs* (Tahran 1318). 16. *Muhtasarü'l-Fihrist* (Telhîşü'l-Fihrist). Ebû Ca'fer et-Tûsî'nin biyografik eseri *el-Fihrist*'in muhtasarıdır. 17. *el-Meslek fi'uşûlî'd-dîn*. 18. *el-Mâtî'îyye*. Kelâm ve akaidle ilgili muhtasar bir eserdir. 19. *Risâle fi'âdemo küfri men i'tekade bi-işbâtî'l-ma'dûm* (Hillî'nin eserlerinin bir listesi ve bunların yazma nüshaları için bk. Brockelmann, GAL, I, 514-515; Suppl., I, 711-712; Hüseyin Müderrisî Tabâtâbâf, s. 88-106; Rızâ Üstâdî, I/2, s. 150-151).

BİBLİYOGRAFYA :

Hillî, *el-Muhtasarü'n-nâfi' fi'fıkhî'l-İmâmîyye* (nşr. Muhammed Takî el-Kummî), Beyrut 1405/1985, neşreden in takdimi, s. yâ-sin; a.mlf., *er-Resâ'ilü't-tis'* (nşr. Rızâ el-Üstâdî), Kum 1371 hş., neşreden in mukaddimesi, s. 9-24; a.mlf., *Şerâ'i'u'l-İslâm fi mesâ'ilî'l-helâl ve'l-harâm* (nşr. Abdülhüseyn Muhammed Ali), Beyrut 1403/1983, neşreden in mukaddimesi, I, bâ-yâ; Şehîd-i Sâni, *er-Ravzatü'l-behiyye fi şerhi'l-Lûm'atî'd-Dimaşkiyye* (nşr. M. Mehdi el-Âsafî), Beyrut, ts. (Dârü't-Taâruf), neşreden in takdimi, I, 60-61; Nûrullah et-Tüsterî, *Mecâlisü'l-mü'minîn*, Tahran 1365 hş., I, 570; Keşfü'z-zunûn, II, 1922; Abdullah Efendi el-İsfahânî, *Riğâzû'l-ulemâ' ve hiyâzû'l-fuzalâ'* (nşr. Ahmed el-Hüseynî), Kum 1401, I, 103-107; Hür el-Âmilî, *Emelü'l-âmil* (nşr. Ahmed el-Hüseynî), Bağdad 1385/1965, II, 48-52; İbn Usfûr el-Bahrânî, *Lü'lü'tetü'l-bahreyn* (nşr. M. Sâdık Bahrülulûm), Beyrut 1406/1986, s. 227-235; Hânsârî, *Ravzatü'l-cennât*, II, 182-191; Muhammed b. Süleyman et-Tünükâbûnî, *Kışâşu'l-ulemâ'*, Tahran 1396 hş., s. 364 vd.; Browne, LHP, IV, 405-406; D. M. Donaldson, *The Shi'ite Religion*, London 1933, s. 295-296; Brockelmann, GAL, I, 514-515; Suppl., I, 711-712; İzzâhu'l-meknûn, II, 42-43, 507, 695; Hediyetü'l-ârifîn, I, 254; Zirikî, *el-A'lâm*, II, 117; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, III, 137; a.mlf., *el-Müstedrek*, Beyrut 1406/1985, s. 169; Hânbbâbî, *Fihrist-i Kitâbhâ-yi Çâpî-yi 'Arabî*, Tahran 1344 hş., s. 48, 100, 126, 158, 261-263, 294, 451, 501-502, 537-538, 726, 818, 820-821, 838-839, 863, 868, 881, 941-942, 952, 967, 988, 1001; Abdüssâhib İmrân ed-Düceyî, *A'lâmü'l-'Arab fi'l-ülûm ve'l-fünûn*, Necef 1386/1966, II, 97-100; Hasan es-Sadr, *Te'sisü's-Şî'a*, Beyrut 1401/1981, s. 305-306; *A'yânü's-Şî'a*, IV, 89-93; Âgâ Büzürg-i Tah-rânî, *ez-Zer'â ilâ teşânifi's-Şî'a*, Beyrut 1403/1983, II, 186, 497-498; IV, 57-60, 108, 425; V, 193, 215-216, 234; VI, 106-108; VIII, 239-240; XIII, 47-50, 316-332; XIV, 57-60; XV, 262; XVI, 395; XVIII, 106, 168-169, 189; XX, 207-208, 213, 339, 367; XXI, 21-22, 180, 209; XXIV, 306-307, 426-427; Abbas el-Kummî, *el-Künâ ve'l-el-kâb*, Beyrut 1403/1983, III, 154-156; Ali el-Fâzıl el-Kâinî en-Necefî, *Mu'cemü'l-mü'ellifi's-Şî'a*, Kum 1405, s. 142; Hüseyin Müderrisî Tabâtâbâf, *Mukaddime-i ber Fıkh-ı Şî'a* (trc. M. Âsaf Fikret), Meşhed 1989, s. 52-53, 88-106; M. Takî et-Tüsterî, *Kâmusü'r-ricâl*, Kum 1410, II, 616; Rızâ Üstâdî, "Resâ'ilü'l-Muhammâkîk el-Hillî", *Âyine-i Pijûheş*, I/2, Kum 1369, s. 150-151; A. Hourani, "From Jabal 'Âmil to Persia", BSOAS, XLIX/1 (1986), s. 135; L. Massignon, "el-Hillî", DMİ, VIII, 57-58; Dihhudâ, "Ca'fer", *Lugatnâme*, X, 21.

MAZLUM UYAR

HİLLÎ, Safiyyüddin

(صفي الدين الحلي)

Ebû'l-Mehâsin (Ebû'l-Fazl, Ebû'l-Berekât) Safiyyüddin Abdülazîz b. Serâyâ b. Ali el-Hillî et-Tâî (ö. 749/1348)

Arap şairi, edip.

5 Rebülâhîr 677'de (26 Ağustos 1278) Hille şehrinde, Tay kabilesinin Sinbis koluna mensup zengin ve soylu bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. İbn Serâyâ di-

ye de anılır. İlk öğrenimini Hille'de yaptı. Kaynaklarda hocaları hakkında bilgi bulunmamaktaysa da kendisi *el-Ağlâtî* adlı eserinde Cemâleddin el-Mürri ve Ebû Mansûr adlı iki hocasını zikreder (M. İbrâhim Huvver, s. 51).

Hillî, dayılarının mensup olduğu Mehâsinoğulları ile Ebû'l-Fazloğulları arasında devam eden Hille'ye hâkim olma mücadelesi esnasında dayısı Safiyyüddin b. Mehâsin öldürülünce ona mersiyeler yazdı; ayrıca intikamının alınması için kabilesini savaşa teşvik eden şiirler kaleme aldı. Bu savaşlara kendisi de katılarak gösterdiği kahramanlıkları şiirlerinde dile getirirken rakiplerini de hicvetti. Ebû'l-Fazloğulları'nın yenilmesine rağmen Hille'de huzursuzluk ve çekişmelerin bitmemesi yüzünden Hillî buradan ayrılarak ticaret için gidip geldiği şehirlerden biri olan Mardin'e yerleşmeye karar verdi. Hillî Diyarbakir, Mardin ve çevresinin idaresini ellerinde bulunduran Artuklular'dan el-Melikü'l-Mansûr Necmeddin ile de irtibat kurarak 700 (1300) veya 701 (1301) yılında Mardin'e gitti ve Dîvânü'r-resâil kâtibi olarak Artuklular'ın hizmetine girdi. Aynı yıl el-Melikü'l-Mansûr'a methiye niteliğindeki *Dürerü'n-nühûr* (el-Artukıyyât) adlı divanını kaleme alarak kısa sürede hükümdarın dostluğunu kazandı. II. Necmeddin Gazi'nin vefatından sonra yerine geçen oğlu el-Melikü's-Sâlih ile de iyi ilişkiler kurarak ona kasideler yazdı. Bu ilişkiler sonunda Artuklu hânedanı yanında önemli bir yer edindi ve büyük maddî imkânlarla kavuştu (*Divân*, s. 199-203 vd.).

Artuklu sarayına girdikten sonra da ticarete devam eden Hillî bu maksatla Şam, Halep, Hama, Bağdat, Musul gibi merkezlere seyahatler yaptı. Gittiği yerlerde çeşitli devlet ve ilim adamlarıyla görüşme fırsatı buldu. Meselâ Hama'da Eyyûbî hânedanından tarih ve coğrafya âlimi Emîr el-Melikü'l-Müeyyed Ebû'l-Fidâ İmâdüddin İsmâil ve oğlu el-Melikü'l-Efdal Muhammed ile, Şam'da meşhur kâtip Şehâbeddin Mahmûd el-Halebî ve şair İbn Nübâte el-Mısırî ile görüştü. Bu şehirlerde kaldığı süre içinde Artuklu melikleriyle de ilgisini sürdürerek onlar için kasideler yazmaya devam etti. 723 (1323) yılında hacca giden Hillî dönüşünde Mısır'a uğradı; burada kaldığı iki yıl zarfında el-Melikü'n-Nâsir Muhammed b. Kalavun ve veziri Alâeddin İbnü'l-Esir el-Cezerî ile tanışarak onlara kasideler yazdı; ayrıca dil âlimi Ebû Hayyân el-Endelüsî, siyer âlimi ve şair İbn Seyyidünnâs gibi şahsiyetler-

le görüşme imkânı buldu. 726'da (1326) tekrar Mısır'a giden Hillî (M. İbrâhim Huvver, s. 31-32), buradan ayrıldıktan sonra da uzun süre Muhammed b. Kalavun'la haberleşmeye devam etmiştir. Hillî 749 (1348) yılında Bağdat'ta vefat etti (a.g.e., s. 21). Bazı kaynaklarda ise 750 (1349) veya 752'de (1351) vefat ettiği, vefat yerinin Mardin olduğu zikredilmektedir.

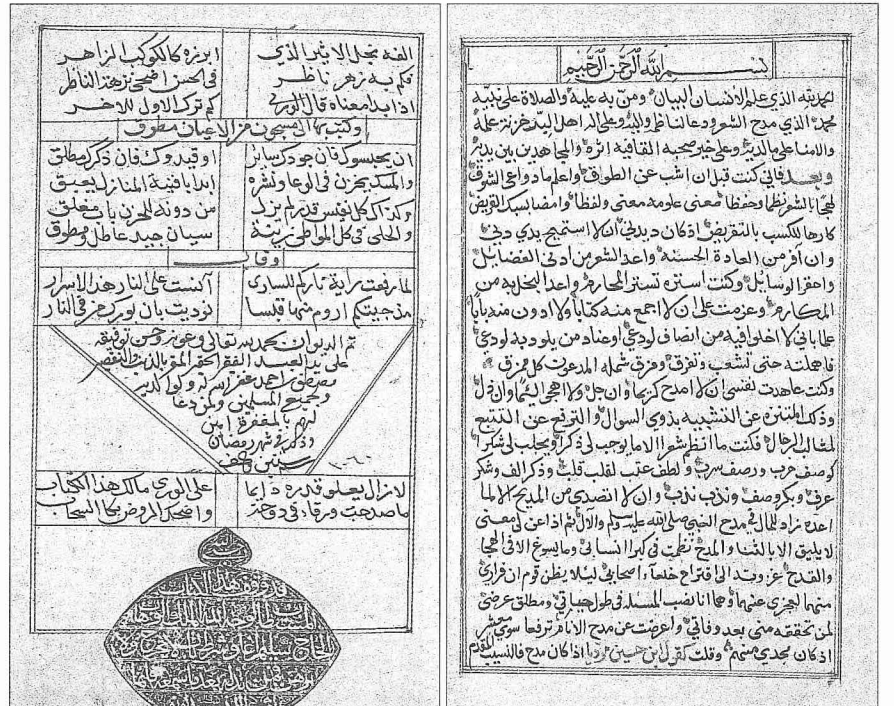
Özellikle gençlik yıllarına ait bazı şiirlerinden Hillî'nin Şîf olduğu anlaşılmaktadır; ancak bu mezhebe taassupla bağlandığı yolundaki iddialar doğru değildir. Nitekim bir şiirinde Hz. Ömer'in diğer üç halifeden daha üstün olduğunu söylemekte, bir başka şiirinde de onun adaleatine ve samimi dindarlığına işaret etmektedir (Divân, s. 91, 345). Edebiyat tarihçilerince hem şair hem de nesir ustası olarak kabul edilen Hillî daha çok şairliğiyle tanınır. Mensur eserlerinde Kâdî el-Fâzıl'ın (ö. 596/1200) üslûbunu taklit ederek seci, cinas, telmih, iktibas, teşbih ve istiareyi çok kullanır. Secili cümleleri çok kısa ve basit tutması, cinas ve kelime oyunlarına fazlaca yer vermesi, mensur eserlerini manzum parçalarla süslemesi ve risâlelerine mukaddimeyle başlaması nesrinde görülen başlıca özelliklerdir.

Yedi yaşında iken şiire başlayan Hillî daha çok Hz. Peygamber için yazdığı bedîiyesiyle tanınmış ve bu türün öncüsü kabul edilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'i ve önemli şairlerin şiirlerini ezberlemesi, Hillî'ye şekil ve muhteva bakımından şiirlerini zenginleştirme imkânı kazandırmıştır. Divanından ve diğer eserlerinden kendisinin İslâm ilimlerini, İslâm tarihini, Hristiyanlığı, Arap edebiyatını, hatta avcılık ve satranç gibi konuları iyi bilen, çok yönlü, zengin kültüre sahip bir şair ve edip olduğu anlaşılmaktadır. Bu bakımdan çalışmaları aynı zamanda önemli birer tarihî ve edebî kaynak niteliğindedir. Lafız, mâna, konu ve üslûpta eskilerden hayli etkilanmış olmasına rağmen İbn Nübâte el-Misrî'den sonra döneminin en büyük şairi sayılır. Özellikle halk şiirinde birtakım yenilikler yapmış ve "muzammen" denilen yeni bir müveşşah türü icat etmiştir. Bağdat'ta Hillî ile görüşen Firûzâbâdî onun büyük bir âlim, güçlü bir şair ve nesir ustası olduğunu söyler (Abdülhüseyn Ahmed el-Emîni, VI, 42). Şiiri sade olup garip kelimelere az rastlanmakla beraber bazı beyitlerinde şekil ve muhteva kusurları görülmektedir. Hemen hemen her konuda şiir yazmakla birlikte daha çok tasvir, medih ve hamâse üzerinde durmuştur.

Eserleri. 1. Divân (Şafvetü's-şu'arâ ve hülâşatü'l-bülegâ). Kahire'de Muhammed b. Kalavun'un isteği üzerine ilk defa bizzat Hillî tarafından on iki bab olarak düzenlenen divandaki beyit sayısı 10.000'in üzerindedir. Şair divanına Dürerü'n-nühûr adlı eserini de ilâve etmiş, el-Kâfiyetü'l-bedî'iyye'si ve üç mensur risâlesi sonradan eklenmiştir. Ancak divanının şiirlerinin tamamını değil, onlardan yaptığı seçmeleri ihtiva ettiğini kendisi belirtmektedir (Divân, mukaddime, s. 12). İbn Şâkir el-Kütübî'ye göre bu divan üç cilt idi (Fevâtü'l-Vefeyât, II, 350). Mevcut baskılarında ise müstensih ve nâşirler tarafından başka şiirlerin de ilâve edildiği görülmektedir. Zira içerisinde şairin, divanı derlediği tarih olarak kabul edilen 726'dan (1326) sonra yazdığı şiirler de bulunmaktadır (Mahmûd Rızk Selîm, s. 38-39). Kahire (1283), Dimaşk (1297, 1300) ve Beyrut'ta (1310) çeşitli baskıları yapılan divan Muhammed Cevâd el-Kütübî el-Kâzî tarafından neşredilmiş (Necf 1375/1956), son olarak da Kerem el-Bustânî'nin tashihleri ve Hillî'nin hayatına dair kısa bir mukaddimeyle birlikte yayımlanmıştır (Beyrut 1382/1962). Hillî'nin bütün şiirlerini ihtiva eden bir divanın derlenip

ilmî bir neşrinin yapılması gerekmektedir. M. İbrâhim Huvver divanı tahkik ettiğini söylemekteyse de (Şafiyyüddin el-Hillî, s. 74) eserin yayımlanıp yayımlanmadığı bilinmemektedir. **2. Dürerü'n-nühûr fî medâ'ihi (imtidâhi)'l-Meliki'l-Mansûr (el-Kaşâ'idü'l-Artukıyye, el-Artukıyyât).** Hillî'nin, Artuklu Hükümdarı II. el-Melikü'l-Mansûr Necmeddin Gazi için yazdığı yirmi dokuz kasideyi ihtiva eden eserdeki manzumeler, sırasıyla Arap alfabesindeki yirmi dokuz harfe göre kafiyelenmiştir; ayrıca her kaside yirmi dokuz beyitten oluşmaktadır. Her beytin ilk harfiyle kafiye harfî (revî) aynı olduğu için esere el-Mahbûkât adı da verilmiştir. Daha sonra bizzat şairin divana ilâve ettiği kasideler onunla birlikte basıldığı gibi ayrı olarak da yayımlanmıştır (Kahire 1283). Hasan Ahmed et-Tûhî tarafından da neşredilen (Mecmû'u müzdevicât içinde, Kahire 1299) eserin adını Brockelmann Dürerü'l-buhûr şeklinde kaydetmektedir (GAL, II, 205). Eserden bazı seçmeler G. H. Bernstein tarafından Latince ve Almanca tercümeleriyle birlikte yayımlanmıştır (Jenaische Allgemeine Literatur-Zeitung, XIII, Jena-Leipzig 1816, s. 188-192; diğer bazı seçmeler için bk.

Safiyyüddin el-Hillî divanının ilk ve son sayfaları (Hacı Selim Aga Ktp., nr. 923)

Göttingische gelehrte Anzeigen, 1816, s. 1515-1520; *Allgemeine Literatur-Zeitung*, Halle, Leipzig 1817, s. 601-606, 609-614).

3. *Şerhu'l-Kâfiyeti'l-bedî'iyye fi 'ulûmi'l-belâğa ve mehâsini'l-bedî' (en-Netâ'icü'l-ilâhiyye fi şerhi'l-Kâfiyeti'l-bedî'iyye)*. Hillî'nin, Bûsîrî'ye nazîre olarak Hz. Peygamber'i çeşitli bedî' sanatları ile övmek üzere kaleme alıp *el-Kâfiyetü'l-bedî'iyye fi'l-medâ'ihî'n-nebeviyye* adını verdiği 145 beyitlik kasidesine bizzat kendisinin yazdığı şerhtir. Mukaddimesinden anlaşıldığına göre Hillî'nin bu şerhi yazmaktaki amacı, Kur'an'ın i'câzının ve Resûlullah'ın peygamberliğinin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmak, Resûl-i Ekrem'i övmek ve bedî' ilmi konusunda daha önceki âlimlerin yaptıkları çalışmaları tamamlamaktır. Kasidesini şerh ederken beyitlerde kullandığı 140 edebî sanatı tek tek ele alan Hillî, âyetlerden ve eski şiirlerden verdiği örneklerle eserini açıklayarak ona ayrı bir muhteva zenginliği kazandırmaya çalışmıştır. Hillî şerhin sonunda, kendisinden önce belâgat ve bedî' ilimlerine dair yazılmış olan yetmiş eseri müellif adlarıyla birlikte kaydetmektedir. Bu kaynaklardan kırkı İbn Ebû'l-İsba'nın *Tahrîrû't-tahbîr*'inin mukaddimesinde geçmektedir (bk. bibl.); otuzu ise bizzat müellif tarafından tesbit edilmiştir. *el-Bedî'iyye*, Abdülganî en-Nablûsî tarafından *el-Cevherü's-senî fi şerhi Bedî'iyyeti's-Şafî* adıyla şerhedilmiştir. İlk baskısı Kahire'de yapılan şerhin (1316) son ilmi neşri Nesîb Neşâvî tarafından gerçekleştirilmiştir (Dimaşk 1403/1983). Belâgat âlimleriyle şiir ve edebiyat tenkitçilerinin ilgisini çeken *el-Bedî'iyye* ve şerhi daha sonra birçok şairi etkilemiş ve aynı tarzda çeşitli şiirlerin yazılmasına vesile olmuştur (Abdülhüseyn Ahmed el-Emînî, VI, 39). 4. *el-Âtılû'l-hâlî ve'l-mur(ah)hâşû'l-gâli*. Müveşşahatın sonra ortaya çıkan ve müveşşah gibi besteyle okunan, halk şiiri çeşitleri arasında sayılabilecek olan zecel, mevâliyyâ, kâne ve kân, kûmâ türlerine dair ansiklopedik kitapların en önemlisi olarak kabul edilir. Hillî bu eserinde adı geçen dört şiir çeşidinin doğuşundan, vezinlerinden ve önemli şairlerinden bahsetmekte, şiirlerinden örnekler vermektedir. Ayrıca eserde ele alınan şiir türlerinde edep kurallarına pek riayet edilmediği ve daha çok müstehcenle mizah arası şiirler tercih edildiği için ona bu adı verdiğini belirtmektedir (*el-Âtılû'l-mukaddimesinden* naklen M. İbrâhim Huvver, s. 56-58). G. H. Bernstein tarafından şerh ve açıklamalarla birlikte Latince'ye ve

Almanca'ya çevrilerek yayımlanan eser (Lipsiae 1816) Cevdet er-Rikâbî (Dimaşk 1949), W. Hoenerbach (Almanca mukaddime ve değerlendirme yazısı ile birlikte, Wiesbaden 1956) ve Hüseyin Nassâr (Kahire 1981; Bağdat 1990) tarafından da neşredilmiştir. Eser hakkında E. Wagner'in bir değerlendirmesi yayımlanmıştır (bk. bibl.). 5. *el-Ağlâfî*. Alfabetik olarak düzenlenmiş bir sözlük olup "sîn" harfiyle başlayan eksik bir nüshası mevcuttur (Madrid, Escorial Library, nr. 123). Hillî bu kitabında halkın, şairlerin ve dilcilerin sözlerinde gördüğü bazı yanlışları Kur'an'a, hadise ve eski şiire dayanarak düzeltmeye çalışmıştır (M. İbrâhim Huvver, s. 64-67). 6. *ed-Dürrü'n-nefis fi ec-nâsi't-tecnîs*. Cinaz ve çeşitlerine dair bir risâle olup beş varaklık eksik bir nüshası mevcuttur (Dârü'l-kütübî'l-Mısıriyye, Mecmû'atı, nr. 73). 7. *eş-Şayd bi'l-bunduğ (el-Hidmetü'l-celile)*. Tüfekte avlanmaya dair olan ve divanda da yer alan sekiz kasideye ibaret eserin yirmi varaklık bir nüshası bilinmektedir (Bibliothèque Nationale, nr. 842). 8. *el-Meşâliş ve'l-meşânî fi'l-me'âli ve'l-me'ânî*. Hillî'nin el-Melikü'l-Efdal Muhammed'in arzusu üzerine kendi şiirlerinden seçtiği, her biri iki veya üç beyitlik kıtalardan ibaret yirmi bablık eserin iki nüshası bulunmaktadır (Bibliothèque Nationale, nr. 1553; Dârü'l-kütübî'z-Zâhiriyye, Mecmua, nr. 3361). Tâhir el-Hımsî, bu eserde olup divanda yer almayan şiirleri Dârü'l-kütübî'z-Zâhiriyye nüshasına dayanarak neşretmiştir (bk. bibl.). 9. *Divânü şafveti's-şu'arâ' ve hulâşati'l-bülegâ'*. Adından, çeşitli şairlerin şiirlerinden yapılmış seçmelerden ibaret olduğu anlaşılmaktadır (C. Zeydân, III, 140). 10. *el-Mîzân fi 'ilmi'l-edvâr ve'l-evzân*. Müsikiye ve müsikî aletlerine dair kırk üç varaklık bir eser olup Kahire'de bir nüshası mevcuttur (Ma'hedü'l-mahtûtât Câmiatü'd-düveli'l-Arabiyye, Müsiki, nr. 45). 11. *Ma'rifetü'l-buhûri's-sitte aşer* (Shiloah, s. 308). Brockelmann'ın *İddetü ebhurî's-şî'r* adıyla kaydettiği eser (GAL, II, 160) on altı aruz vezniyle ilgili bir çalışmadır. 12. *Fâide fi (tevellüdi)'l-engâm (ba'zihâ 'an ba'z) ve tertîbihâ 'ale'l-bürûc*. Müsiki makamlarıyla burçlar arasındaki ilgiden söz etmektedir (a.g.e., II, 159; Suppl., II, 199; Shiloah, s. 307-308; E² [İng.], VIII, 804). 13. *Kitâb fi'l-evzânî'l-müstahdeşe ke'd-dübeyt* (Brockelmann, GAL Suppl., II, 200). 14. *Resâ'il*. Hillî'nin mektup veya makâmı şeklindeki yazılarından ibaret olup nesirde ustalığını ve

dili kullanmadaki gücünü bu yazılarda göstermiştir. Divanla birlikte basılan eserde şu risâleler yer almaktadır: a) *Risâletü'd-dâr 'an (fi) muhâverâti'l-fâr*. Mardin'deki Artuklu Emîri el-Melikü's-Sâlih'e yazdığı bir mektuptur. Hillî, burada el-Melikü's-Sâlih'i ve cömertliğini övdükten sonra *Kelile ve Dimne*'de olduğu gibi bazı hayvanları (fareler ve deve yavrusu) konuşturarak kendisine olan borcunu ödeme hususundaki ihmali yüzünden el-Melikü's-Sâlih'in bir nâibini ona şikâyet etmekte, bu vesileyle kendi hayatını da anlatmaktadır (M. İbrâhim Huvver, s. 70). b) *er-Risâletü'l-mühmele*. Müellifin, Memlûklü hânedanından Muhammed b. Kalavun'a veziri Kerîmüddin'i şikâyet etmek ve Mısır'dan ayrılmak için onun izni istemek üzere 723'te (1323) yazdığı, içinde noktalı harflerin kullanılmadığı bir risâledir. c) *er-Risâletü'l-tev'emîyye*. Hillî bu risâlesini, Hille'den Mardin'e gittiğinde kendini tanıtırıp himayeye lâyık olduğunu anlatmak amacıyla 700 (1300-1301) yılında el-Melikü'l-Mansûr Necmeddin Gazi'ye yazmıştır. Nesir-nazım karışımı olan bu risâlesini Hillî, Harîrî'nin *el-Makâmât*'ındaki bir şiirinden etkilenerek yazışları aynı olup birbirinden noktalarla ayrılan kelimelerden (tev'em) meydana getirmiştir. d) *Hallû'l-manzûm*. Müellif, oğlu için kaleme aldığı bu risâlesinde, İmrûl-kays'ın *Mu'allaka*'sının ilk yedi beytini nesre çevirdikten sonra aynı vezin ve kafiye ile, kısmen de aynı kelimelere yer vererek yeniden nazmetmiştir (a.g.e., s. 72-73). Hillî'nin ayrıca, Erzen Emîri el-Melikü'l-Kâhir'in Mardin Artuklu Emîri el-Melikü's-Sâlih Şemseddin'e kardeşinin ölümü sebebiyle gönderdiği tâziyeye cevap yazdığı bir mektubu vardır (E² [İng.], VIII, 804).

M. İbrâhim Huvver, Hillî'nin *el-Ağlâfî* adlı eserinde, Cevherî'nin *eş-Şihâh*'ını tenkit için yazdığı *Nüfûzü's-sehm fî mâ vaқа'a li'l-Cevherî mine'l-vehm* adlı bir kitabından söz ettiğini, ancak böyle bir esere henüz rastlanmadığını belirttiğinden sonra Selâhaddin es-Safedî'nin aynı adı taşıyan bir eserinin bulunduğunu ifade ederek (Câmiatü'd-düveli'l-Arabiyye, Ma'hedü'l-mahtûtât, İlmü'l-luga, nr. 288) Safedî'nin kitabın adıyla birlikte muhtevasını da Hillî'den almış olabileceğini söylemektedir (*Safiyyüddin el-Hillî*, s. 53).

Hillî'nin hayatı, eserleri ve şiirleri hakkında Cevâd Ahmed Alveş *Şî'ru Safiyyiddin el-Hillî* (Bağdat 1379/1959), Yaşin el-Eyyûbî *Safiyyüddin el-Hillî* (Beyrut 1971), Mahmûd Rızk Selîm *Safiyyüddin*

el-Hillî (Kahire 1980), Friedrich Rückert *Şafî al-Dîn al-Hillî Abd al-‘Aziz Ibn Sarâyâ* (Wiesbaden 1988), Muhammed İbrâhim Huvver *Şafîyyüddîn el-Hillî: hayâtühû ve âşâruhû ve şî‘ruh* (Beyrut 1410/1990) ve Mîhâil Edîb *Şafîyyüddîn el-Hillî: hayâtühû, âşâruhû, dirâsetü üslûbih* (Halep 1994, 1995) adlı eserleri kaleme almışlardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Safiyyüddin el-Hillî, *Dîvân*, Beyrut 1382/1962; a.mlf., *Şerhu'l-Kâfiyeti'l-bed'iyye* (nşr. Nesîb Neşâvî), Dimaşk 1403/1983, neşredenin mukaddimesi, s. 5-30; İbn Ebû'l-İsba', *Tahrîrû't-tahbîr fi 'ilmi'l-bed'i* (nşr. Hîfî M. Şeref), Kahire 1383/1963, neşredenin mukaddimesi, s. 83-96; Kütübî, *Fevâtû'l-Vefeyât*, II, 335-350; İbn Hacer, *ed-Dürerü'l-kâmine* (nşr. M. Seyyid Câdelhak), Kahire 1966, II, 479-481; İbn Tağrîberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, X, 238-239; Ahmed el-İskenderî – Mustafa İnânî, *el-Vasîf fi'l-edebi'l-'Arabî ve târîhih*, Kahire 1335/1916, s. 312-314; C. Zeydân, *Âdâb* (Dayf), III, 139-140; Brockelmann, *GAL*, II, 159, 160, 205-206; *Suppl.*, II, 199-200; Abdülhüseyn Ahmed el-Emînî, *el-Gadîr fi'l-Kitâb ve's-Sünne*, Tahran 1366, VI, 42-55; Kehhâle, *Mu'cemû'l-mu'elîfîn*, V, 247; Zirikî, *el-A'lâm*, IV, 141; Ronart, *CEAC*, s. 215; Mârûn Abbûd, *Edebû'l-'Arab*, Beyrut 1960, s. 357-358; Şevkî Dayf, *Târîhu'l-edeb*, III, 772-777; V, 355-359; Yâsîn el-Eyyûbî, *Şafîyyüddîn el-Hillî*, Beyrut 1971; A. Shiloah, *The Theory of Music in Arabic Writings*, München 1979, s. 307-308; Mahmûd Rizk Selîm, *Şafîyyüddîn el-Hillî*, Kahire 1980; Hasan es-Sadr, *Te'sîsü's-Şî'a*, Beyrut 1401/1981, s. 172-175, 227-229; Cevdet er-Rikâbî, *el-Edebû'l-'Arabî*, Dimaşk 1403/1983, s. 220-247; Ali Necîb Atvî, *Târîhu'l-âdâbi'l-'Arabîyye*, Beyrut 1985, s. 207-211; Ahmed Hasan ez-Zeyyât, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî* [baskı yeri ve tarihi yok], s. 405-406; Ömer Mûsâ Bâsâ, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, Beyrut 1409/1989, s. 275-341; M. İbrâhim Huvver, *Şafîyyüddîn el-Hillî: hayâtühû ve âşâruhû ve şî'ruh*, Beyrut 1410/1990; Sâlihîyye, *el-Mu'cemû's-şâmil*, III, 425-426; M. Kürd Ali, "Risâletân li-Şafîyyüddîn el-Hillî", *MMIAdm.*, IV (1924), s. 210-220; Ahmed el-İskenderî, "Şafîyyüddîn el-Hillî", a.e., XII/3-4 (1932), s. 243-251; XII/ 5-6, s. 292-298; R. B. Serjeant, "Şafîyyüddîn Hillî", *BSOAS*, XXI (1958), s. 406-407; E. Wagner, "Die Vulgärrabischen Gedichte des Şafî ad-Dîn Hillî in Seinem Kitab al-'A'îl", *Isl.*, XXXVI/1-2 (1961), s. 78-98; İbrâhim es-Samerrâî, "Luğatû'z-zecel fi Kitâbi'l-'A'îl li'l-hâlî ve'l-murâhşâsî'l-gâlî li-Şafîyyüddîn el-Hillî", *el-Menâhil*, XXI, Rabat 1981, s. 287-295; a.mlf., "Şerhu'l-Kâfiyeti'l-bed'iyye fi 'ilmi'l-belâğa li'l-Hillî", *Âlemü'l-kütüb*, VII/1, Riyad 1986, s. 71-78; Ahmed Matlûb, "Şerhu'l-Kâfiyeti'l-bed'iyye", *MMIrl*, XXXVIII/1 (1407/1987), s. 306-314; Tâhir el-Hîmsî, "Min Dîvânî'l-Meşâliş ve'l-meşânî fi'l-me'âlî ve'l-me'ânî", *MMMA* (Kahire), XXXVIII/1-2 (1414-15/1994), s. 109-127; Cl. Huart, "Hillî", *IA*, V/1, s. 487; W. P. Heinrichs, "Şafî al-Dîn", *EI*² (İng.), VIII, 801-805.

MUSTAFA KILIÇLI

HİLM

(bk. HİLİM).

HİLYE

(حليّة)

Bilhassa

Hz. Peygamber'in fizikî özellikleri, bunları anlatan edebî eserler ve aynı konuda hüsn-i hatla yazılmış levhalar için kullanılan terim.

Sözlükte "süs, ziynet, kolye" gibi mânalara gelen **hilye** mecazen "yaratılış, sûret ve güzel vasıflar" demektir. Kelime Osmanlı kültüründe Resûl-i Ekrem'in vasıflarını, bu vasıflardan bahseden kitap ve levhaları ifade etmek için kullanılmıştır.

Hz. Peygamber'in hilyesi hakkındaki rivayetler hadis kitaplarında "Şifâtü'n-nebî" ve "Fezâ'il" gibi başlıklar altında verilmiştir. Bu rivayetleri hadis kaynakları yanında çeşitli eserlerden derleyip bir arada değerlendiren ve "şemâil" adıyla bir ilim haline getiren Tirmizî, Kâdî İyâz gibi müellifler ise hilye konusunu şemâil kitaplarının Resûlullah'ın vücut yapısıyla ilgili özelliklerinin anlatıldığı "Halku Resûlillâh" adlı ilk bölümünde incelemişlerdir. "Hasâisü'n-nebî" türü eserler içinde de hilye hakkında bilgi bulunmaktadır (bk. HA-SÂİSÜ'N-NEBÎ; ŞEMÂİL).

Sahâbîler, Resûl-i Ekrem'in vasıflarını kendi ilim ve idrakleri nisbetinde tesbit etmeye çalışmış, bu durum hilye konusunda değişik rivayetlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Söz konusu rivayetlerde Resûl-i Ekrem'i lâyıkıyla tavsif edebilmek için devrin Arapça'sında pek sık rastlanmayan kelimelerin kullanıldığı dikkati çekmektedir. Bu sebeple ilgili rivayetlerin anlaşılmasını sağlamak amacıyla bunların şerh edilmesi yoluna gidilmiş ve bu ihtiyaç aynı zamanda tercüme de gerekli kılmuştur. Tirmizî'nin şemâil ve hilye türü eserlere kaynaklık eden *eş-Şemâ'ilü'n-nebeviyye ve'l-ḥaşâ'ışü'l-Muṣṭafaviyye*'sinin pek çok şerhi bulunmaktadır. Bunlar arasında en yaygın olanı Ali el-Kârî'nin *Cem'u'l-vesâ'il fi şerhi's-Şemâ'il*'idir. Hoca Sâdeddin Efendi'ye nisbet edilen, 988'de (1580) kaleme alınmış *Risâletü's-şemâliyye (Hilye-i Celiyye ve Şemâil-i Aliyye)* adlı eser, sadece hilye hadislerinin tercümesini veren en eski mensur hilye örneği kabul edilebilir. Diğer bazı Türkçe eserler de "şemâil" adını taşımakla birlikte sade-

ce hilye hadislerinin tercüme ve şerhinden ibarettir. Bu husus şemâil kelimesinin hilye anlamında da kullanıldığını gösterir.

Aziz Mahmud Hüdâyî'nin *Şemâilü'n-nübüvveti'l-Ahmediyyeti'l-Muhammediyye* adlı Arapça-Türkçe karışık mensur eseri bu konudaki ilk örneklerden biridir. Kitabın birinci bölümünde Hz. Peygamber'in hilyesi ve şemâiliyle ilgili rivayetler kaydedilmekte, ardından Türkçe mensur mevlidi andıran bir kısımdan sonra eser Resûl-i Ekrem'in ahlâkına dair Arapça bir metinle sona ermektedir. Tek nüshası Hacı Selim Ağa Kütüphanesi'nde mevcut olan (Hüdâyî, nr. 275) bu eserin yanında Hüdâyî'nin Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki bir mecmuada (Fâtih, nr. 5385) "Hilye-i Resûlullah" başlığını taşıyan yirmi beş beyitlik bir hilyesi daha bulunmaktadır (vr. 3^b-4^a).

Hâkânî Mehmed Bey'in 1007'de (1598-99) *Hilye* adlı manzum eserini kaleme almasından sonra hilye türü eserlerin yaygınlaştığı görülür. Hâfız Osman da (ö. 1110/1698) hilyeye dair rivayetlerin metinlerini hat ve tezhip sanatının estetik ölçüleri içinde levha olarak düzenlemiştir. Böylece Hz. Peygamber'in fizikî özelliklerini anlatan eserlerle hattat ve müzehhiplerin ortaya koyduğu levhalar "hilye-i şerif, hilye-i saâdet, hilye-i Resûlullah, hilyetü'n-nebî" gibi adlarla anılmıştır.

Hilyenin müstakil bir tür olarak gelişmesinin en önemli sebepleri, Hz. Peygamber'i rüyada gören bir müslümanın onu gerçekten görmüş sayılacağına dair hadisle (Aclûnî, II, 250), peygamber sevgisinin her şeyin üstünde tutan Türkler'in bu sevgiyi diğer milletlerde görülmeyen bir şevkle edebiyata aktarmaları konusundaki gayretleridir denebilir. Hz. Ali'den rivayet edilen, "Hilyemi gören beni görmüş gibidir. Beni gören insan bana muhabbetle bağlanırsa Allah ona cehennemini haram kılar; o kişi kabir azabından emin olur, mahşer günü çıplak olarak haşredilmez" meâlindeki hadis de bu rağbetin sebeplerinden birini teşkil etmiştir. Herhangi bir dinî dayanağı tesbit edilememekle birlikte içinde hilye bulunan evin felâkete uğramayacağı ve üzerinde hilye taşıyan kişinin her türlü musibetten korunacağına inanılması da bu hususta teşvik edici bir rol oynamıştır. Hilyelerin giriş kısmında "havâss-ı hilye" başlığı altında buna benzer bilgilerle hilyeye büyük saygı gösteren Hârûnürreşid'in nâil olduğu şeyleri anlatan "hikâye-i Hârûnürreşid" başlıklı